

درنگی در انساب الاشراف

□ محمّدعلی کوشا

خوردنِ زیاده حَبّ بلاذر - که خوردنش در آن روزها برای تقویت حافظه رواج داشت - به بیماری روانی گرفتار شد و سرانجام در بیمارستانی درگذشت. در مورد نسبت وی، به گفته پاره‌ای منابع، این نسبت از نیاکانش به او رسیده است. تحقیقات جدید روشن کرده است که وی، منسوب به ناحیه «بلاذر» طبرستان است.

وکیع قاضی، جعفر بن قدامه، مؤلف کتاب الخراج و نیز ابن ندیم، مؤلف الفهرست، از شاگردان بلاذری بوده‌اند. وی به فارسی نیز تسلط داشته است و کتابهایی را به این زبان، ترجمه کرده است. بعضی رجال‌نویسان، قرائنی از همدلی وی با شیعیان یافته‌اند و او در کتابهایش بویژه در انساب الاشراف که به شرح زندگی علویان می‌پردازد، از شیعیان جانبداری کرده است.

آثار بلاذری

آثار بلاذری عبارت‌اند از:

۱ - فتوح البلدان. این کتاب از معروف‌ترین کتب فتوح و یکی از منابع مهم تاریخ اوایل دوره اسلامی به حساب می‌آید. مهم‌ترین مراجع بلاذری در تألیف این کتاب، حسین بن اسود کوفی، قاسم بن سلام، محمّد بن سعد کاتب واقدی، مدائنی و عباس بن هاشم کلبی بوده‌اند. وی این کتاب را به چند باب

بلاذری کیست؟

ابوجعفر یا ابوالحسن یا ابوبکر احمد بن یحیی بلاذری (م ۲۷۹ ق)، شاعر، تاریخ‌نگار، جغرافیانویس و نسب‌شناس ایرانی تبار قرن سوم هجری، در بغداد زاده شد. وی در دمشق و انطاکیه حدیث شنید، تاریخ را از محمّد بن سعد واقدی، نسب‌شناسی را از عباس بن هشام کلبی و امور مالی (محاسبات دیوانی) را از قاسم بن سلام، محمّد بن سعد و داود ناقد، فراگرفت.

بلاذری در جوانی به دربار مأمون عباسی پیوست و از آن پس تا خلافت معتز، در خدمت دستگاه خلافت بغداد بود. او در اشعار خویش، خلفا را می‌ستود و از ایشان، نواخت فراوان می‌یافت. چنان که یک بار مستعین به سبب قصیده‌ای که بلاذری در مدح وی سرود، هفت هزار دینار به او صله بخشید. بلاذری پس از مرگ معتز، از دربار کناره گرفت و به تنگدستی و پیریشانی گرفتار آمد. روی آوردن او به وزرای خلفا سودی نبخشید و سرانجام به هجو ایشان از جمله اسماعیل بن بلبل پرداخت. گویند او در اواخر زندگی به علت

تقسیم کرده و هر باب را به فتح سرزمینی اختصاص داده است. از فتوح البلدان، دو ترجمه به فارسی انجام گرفته است (ترجمه آذرتاش آذرنوش و توکل).

۲ - البلدان الكبير.

۳ - البلدان الصغير.

۴ - عهد اردشیر. به گفته ابن ندیم، بلاذری این اثر را از فارسی به عربی ترجمه کرده است.

۵ - أنساب الأشراف یا أخبار الأنساب. گفته شده که اصل این کتاب در بیست مجلد بوده و با مرگ بلاذری ناتمام مانده است. وی در این کتاب به شرح سیره پیامبر اسلام، صحابیان، علویان، عباسیان، هاشمیان، بنی عبدالشمس و قبایل دیگر پرداخته و هنگامی که به طایفه ثقیف می‌پردازد، شرح مبسوطی از زندگی حجاج بن یوسف ارائه می‌کند.

أنساب الأشراف، همان‌گونه که از نامش پیداست، کتابی تاریخی است. این اثر نفیس و گرانسنگ، ضمن بیان سیره و سخنان رسول خدا و خلفای راشدین، صحابیان و تابعیان، به‌طور گسترده به شرح زندگانی رجال نامی صدر اسلام پرداخته و حیات سیاسی، اجتماعی آنان، بویژه امویان و عباسیان و قیامهای علویان و هاشمیان بر ضد آنان را مورد بررسی تاریخی قرار داده است. بلاذری، عمده مطالب را از مدائنی و واقدی و هشام بن کلبی نقل کرده و از بیشتر محدثان زمان خود نیز کمک گرفته است.

از کتاب مفضل و مبسوط أنساب الأشراف بلاذری، تاکنون تنها دو جلد آن با تحقیق و تصحیح، منتشر شده است.* این دو جلد - که فقط شامل جزء دوم و سوم این اثر نفیس است - با تحقیقات و تعلیقات محققانه و عالمانه کتابشناس و مورخ معاصر، استاد شیخ محمدباقر محمودی، توسط مؤسسه اعلمی و دارالتعارف بیروت، به چاپ رسیده است.

در جلد اول (جزء دوم) این کتاب، مطالب زیر بیان گردیده و در مورد آنها توضیحات لازم داده شده است:

- نسب زبیر بن عبدالمطلب و داستان «جلف الفضول» (ص ۱۱ - ۲۳).

- نسب ابوطالب عموی پیامبر و اخبار در مورد او (ص ۲۳ - ۶۲).

- اخبار درباره عبدالله بن معاویه و عبدالله بن جعفر (ص ۶۲ - ۷۷).

- قتل مسلم بن عقیل بن ابی طالب (ص ۷۷ - ۸۹).

- شرح زندگی امیرمؤمنان و مناقب او (ص ۸۹ - ۱۸۹).

- ولادت علی بن ابی طالب علیه السلام (ص ۱۸۹ - ۲۰۵).

- بیعت علی بن ابی طالب علیه السلام (ص ۲۰۵ - ۲۲۱).

- اخبار جنگ جمل (ص ۲۲۱ - ۲۴۶).

- کشته شدن طلحه بن عبیدالله (ص ۲۴۶ - ۲۵۱).

- کشته شدن زبیر بن عوام (ص ۲۵۱ - ۲۷۵).

- جنگ صفین (ص ۲۷۵ - ۳۱۰).

- کشته شدن عمار بن یاسر عنسی در صفین (ص ۳۱۰ - ۳۲۵).

- کشته شدن عبیدالله بن عمر بن خطاب در صفین (ص ۳۲۵ - ۳۴۳).

- سخنی در امر حکمین (ص ۳۴۳ - ۳۵۹).

- واقعه نهروان (ص ۳۵۹ - ۳۷۹).

- علی بن ابی طالب علیه السلام بعد از نهروان (ص ۳۷۹ - ۳۸۷).

- مصر و خلافت علی علیه السلام و کشته شدن محمد بن ابی بکر و محمد بن ابی حذیفه (ص ۳۸۷ - ۴۰۷).

- بیان اسارت محمد بن ابی حذیفه (ص ۴۰۷ - ۴۱۱).

- خزیت بن راشد سامی در خلافت علی علیه السلام (ص ۴۱۱ - ۴۲۳).

- عبدالله بن عامر حضرمی در خلافت علی علیه السلام (ص ۴۲۳ - ۴۳۷).

- جنگهای میان علی علیه السلام و معاویه و حمله ضحاک بن قیس فهری (ص ۴۳۷ - ۴۴۱).

- قسم دوم از حمله‌ها: حمله سفیان بن عوف بن مغفل آزدی غامدی (ص ۴۴۱ - ۴۴۵).

- قسم سوم از حمله‌ها: حمله نعمان بن بشیر انصاری (ص ۴۴۵ - ۴۴۹).

- قسم چهارم از حمله‌ها: هجوم معاویه به اطراف شهرها و حمله مسعدة فزاری (ص ۴۴۹ - ۴۵۳).

- قسم پنجم از حمله‌ها: هجوم یاران معاویه بر یاران

* گفته می‌شود که کتاب أنساب الأشراف بلاذری، اخیراً در بیروت در شانزده جلد، با تصحیح و تحقیق تنی چند از محققان منتشر شده و گویا در نمایشگاه بین‌المللی کتاب (تهران) هم عرضه شده است؛ ولی به‌درستی معلوم نیست که آیا آن شانزده جلد، مجموعه آثار بلاذری است یا تنها دوره کامل أنساب الأشراف اوست.

- ابراهیم بن عبدالله و شهادت او (ص ۱۲۲ - ۱۳۶).
- سرگذشت دیگر بزرگان از اولاد امام حسن علیه السلام و قضایای بعد از شهادت نفس زکیه و ابراهیم (ص ۱۳۶ - ۱۴۲).
- روزگار حسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام (ص ۱۴۲ - ۱۴۶).
- اسامی فرزندان امام حسین علیه السلام (ص ۱۴۶ - ۱۴۷).
- تعداد فرزندان امام سجّاد علیه السلام و نام آنها (ص ۱۴۷ - ۱۶۱).
- خروج حسین بن علی علیه السلام از مکه به سوی کوفه (ص ۱۶۱ - ۱۸۷).
- شهادت امام حسین علیه السلام (ص ۱۸۷ - ۲۰۰).
- شهادت آل ابوطالب و اهل بیت علیهم السلام (ص ۲۰۰ - ۲۲۹).
- زید بن علی بن حسین (ص ۲۲۹ - ۲۶۰).
- یحیی بن زید بن علی بن حسین علیه السلام (ص ۲۶۰ - ۲۶۶).
- محمّد بن محمّد بن زید بن علی بن حسین علیه السلام (ص ۲۶۶ - ۲۶۹).
- محمد بن علی بن ابی طالب، معروف به ابن خولّه حنفیه (ص ۲۶۹ - ۲۷۶).
- محمد بن حنفیه و ابن زبیر و عبدالملک بن مروان (ص ۲۷۶ - ۲۹۶).
- فهرست اعلام جزء سوم به قلم: شیخ خلف محمّد (ص ۲۹۷ - ۴۳۳).
- فهرست دارندگان کنیه «ابن» (ص ۴۳۳ - ۴۳۹).
- فهرست موضوعات (ص ۴۳۹ - ۴۹۶).
- اغلاط چاپی (ص ۴۹۷ - ۵۰۱).

شیوه تدوین و نگارش کتاب

شیوه تدوین و نگارش آنساب الأشراف، در ابتدا، دسته‌بندی مطالب براساس تاریخ زندگانی افرادی است که به شرح حال و زندگی آنها پرداخته شده است. در مرحله بعد، روایات و سخنان دیگران درباره اشخاص مورد نظر، نقل گردیده و اخبار منقول درباره هر کس با ترتیب خاصی شماره گذاری شده است.

سلسله احادیث در این کتاب، با ذکر تمام راویان و ناقلان، به صورت مستند نقل گردیده است. محقق و مصحح کتاب نیز به تناسب اهمیّت بعضی روایات، توضیحات لازم را در

- علی علیه السلام و حمله بُسر بن اربط قرشی (ص ۴۵۳ - ۴۶۱).
- ورود یزید بن شجره رهاوی به مکه به دستور معاویه (ص ۴۶۱ - ۴۶۵).
- ابن عشبّه و یارانش که از طرف معاویه در سماوه به جمع‌آوری زکات می‌پرداختند (ص ۴۶۵ - ۴۶۷).
- مسلم بن عقبه در دَومَة الجندل (ص ۴۶۷ - ۴۶۹).
- هجوم حرث بن نمر تنوچی بر اهل جزیره (ص ۴۶۹ - ۴۷۱).
- حمله مالک اشتر پیش از رسیدن به مصر و جانشین نهادن شیبیب بن عامر بر جزیره (ص ۴۷۱ - ۴۷۳).
- قسم هفتم از حمله‌ها: هجوم عبدالرحمان بن قباث بن اشم کنانی به جزیره (ص ۴۷۳ - ۴۷۷).
- هجوم زیاد بن خصفة بن ثقیف به نواحی شام (ص ۴۷۷ - ۴۸۱).
- اشرس بن عوف شیبانی در خلافت علی علیه السلام (ص ۴۸۱ - ۴۸۲).
- هلال بن علقمه (ص ۴۸۲ - ۴۸۳).
- اشهب بن بشیر قرنی (ص ۴۸۳ - ۴۸۴).
- سعید بن قفل تیمی (ص ۴۸۴ - ۴۸۵).
- ابی مریم سعدی (ص ۴۸۵ - ۴۸۷).
- ابن ملجم و یارانش و به شهادت رساندن امیرمؤمنان علی علیه السلام (ص ۴۸۷ - ۵۱۰).
- فهرست کتاب (ص ۵۱۲ - ۵۴۴).
- غلظنامه (ص ۵۴۵ - ۵۵۱).
- در جلد دوم (جزء سوم) آنساب الأشراف، مطالب زیر آمده است:
- روزگار حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام (ص ۵ - ۶۹).
- اشعار بعضی از شاعران درباره امام حسن علیه السلام (ص ۶۹ - ۷۲).
- ولادت امام حسن علیه السلام و سلسله نسب او و قضایای زندگانی آن حضرت (ص ۷۲ - ۷۴).
- حسن بن علی علیه السلام (ص ۷۴ - ۷۵).
- عبدالله بن حسن بن حسن، معروف به عبدالله محض (ص ۷۵ - ۹۲).
- خروج محمّد بن عبدالله بن حسن و شهادت او (ص ۹۲ - ۱۲۲).

پانوشته‌ها داده است و گاهی مصادر و مآخذ احادیث را در دیگر کتب اهل سنت (مثل: صحاح سته) و یا منابع تاریخی آنان (مانند: طبقات محمد بن سعد و اقدی و شرح نهج البلاغه‌ی ابن ابی‌الحدید و مقاتل الطالبيين) به‌درستی مشخص و معرفی نموده است.

أنساب الأشراف بلاذری، علاوه بر جنبه‌های تاریخی، حاوی احادیث معتبر و احیاناً مورد قبول فریقین است. این اثر نفیس، از لحاظ ادبی نیز حائز اهمیت است. مؤلف کتاب به مناسبت‌های گوناگون، اشعاری را از شاعران صدر اسلام نقل می‌کند و به تحلیل و بررسی تاریخی آنها می‌پردازد. شیخ محمدباقر محمودی، مصحح کتاب، در پانوشته صفحه یازده کتاب می‌نویسد:

هذا الكتاب مع تفردہ بمزایا لم توجد فی غیره من الكتب المؤلفة فی التاريخ و الأنساب من معاصری البلاذری و من تأخر عنه. قد جمع مؤلفه فیہ بین الحقائق و أضدادها فهو کتاب جمع المؤلف خبیر منصف. و قلما يوجد مثله فی الكتب المؤلفة فی السیر و لیس بکتاب تحقیق. و لا یمکن لنا فی التعليق إلا نقد ما هو کثیر البعد عن الواقع، بعيد المسافة عن الحق؛ و اما القضايا التي لا تكون بجميع معناها مخالفة للحق و لم يترتب علی الجهل بها کثیر فساد فلا نتعرض لها، فمن لم یکن من أهل العلم و لم یتمیز بین الغث و السمين فعليه بکتاب «أنباء الأسلاف فی تهذیب أنساب الأشراف» أو کتاب «أحسن السلوك فی تهذیب تاریخ الأمم

و الملوك» تألیف: المحمودی - وفقه الله لإتمامها - فان فیهما من الحقائق العاریة عن الأباطیل ما تشتهیه الأنفس و تلذ الأعین.

ویژگی‌های کتاب

همان‌گونه که مصحح کتاب نیز تصریح کرده است، این کتاب دارای ویژگی‌های کلی زیر است:

۱. حاوی مطالب و نکاتی است که در تألیفات پیشین، و پس از آن نیامده است.

۲. مجموعه فراوانی از حقایق تاریخی همراه با نقیض آنها در این کتاب نقل گردیده و مؤلف، آگاهانه و منصفانه درباره آنها به داوری پرداخته است.

۳. حاوی سیره پیشوایان اسلامی است، به گونه‌ای که کمتر کتابی در سیره پیشوایان اسلامی به جامعیت آن می‌رسد.

۴. چاپ دو جلدی (جزء دوم و سوم) این کتاب به تحقیق استاد محمودی از امتیاز خاصی برخوردار است؛ زیرا تعلیقات مصحح، نقاط ضعف کتاب را بیان کرده و جنبه‌های قوت آن را نیز برای خواننده، روشن ساخته است. مصحح ناقد و بصیر، ضمن معرفی این کتاب در ضمن پانوشته‌های سودمند خویش، پژوهندگان را به مطالعه دو کتاب گرانقدر خود - که در واقع مکمل این کتاب و امثال آن است - ارجاع داده که عبارت‌اند از:

الف. أنباء الأسلاف فی تهذیب «أنساب الأشراف»،

ب. أحسن السلوك فی تهذیب «تاریخ الأمم و الملوك».